

Tepebağ Höyük (^{URU} Adaniia) Kizzuwatna Ülkesinin Başkenti miydi?¹

Yard. Doç. Dr. K. Serdar Girginer*

Hocam Prof. Dr. Aliye Öztan'a

"Adana merkezinde Tepebağ denilen şehir içindeki höyük, çok dikkate değer. Burası, eski tarihi olmadığı sanılan Adana'nın en eski çekirdeğini teşkil eder. Burada esaslı bir hafriyat yapıldığı takdirde bize en eski Adana'yı tanıttacak mühim belgeler çıkacağı şüphesizdir."

Naci Kum (Adana, 1944)

"Çukurova tarihini daha kesin bir şekilde aydınlatılabilmek için mevcut mozaiklerin arasını yenilerle doldurmak gerekir, bunun da en büyüğü ve en önemlisi en eski Adana yani Tepebağ'dır ve yeni çalışmaları beklemektedir."

Prof. Dr. Barthel Hrouda (Adana, 1999)

"50 senedir Adana'dan gelip geçerken hep bu dev yerleşim biriminin yani Tepebağ Höyük'ün kazılmamış olması içimde ukde olarak kalmıştır.."

Prof. Dr. Halet Çambel (Adana, 1999)

"Aman Tanrım! Tabletler gelecek, bu projeye çok sevindim...."

Prof. Dr. Muazzez İlmiye Çığ (Adana, 1999)

"M.Ö. 9. Binde Anadolu'da ilk köy kültürü başlıyor. Yeni kazılarla uygarlığın beşiğinin Güneydoğu Anadolu olduğu anlaşılıyor, Kilikya'nın da dahil olduğu bu bölge daha sonraları Aşıklı ve Çatal Höyük gibi merkezlerin ortaya çıkmasında köprü vazifesi görmüştür...."

Adaniya M.Ö. 9. yüzyılda bölgenin bilinen en önemli merkezlerinden biridir."

Prof. Dr. Harald Hauptmann (Adana, 1999)

"Çivi yazılı tabletlerin saklandığı Kizzuwatna'nın yerli arşivleri bir gün mutlaka bulunacaktır... Bugün Seyhan Irmağı kenarında Tepebağ Höyük'te dev gibi yatan eski Adana kazıldığında, Adana=Adaniya eşitlemesi daha sağlam temellere oturtulacaktır."

Prof. Dr. Ahmet Ünal (Adana, 2000)

COĞRAFİ TANIMLARDA KAOS: ÇUKUROVA NERESİDİR?

Coğrafi açıdan, Karaağaç Limanıyla Sultan Dağlarının kuzey ucuna çekilecek bir hat ile Ege Bölgesi'nden ayrılan Akdeniz Bölgesi'nin, Orta Anadolu ile sınırı, güneyde yükselen Toros Dağları'nın eteğini takip eder. Akdeniz Bölgesi, Toros Dağları'nın doğu ve güneydoğu kollarını meydana getirmek için çatallaştığı Elbistan çanağının kenarında, Doğu Anadolu ile temasa geçer ve Antakya-Kahramanmaraş çöküntü hendeğinin doğusunda yerini Güneydoğu Anadolu'ya bırakır². Bu bölge, Manavgat Çayı ağzından başlayıp, Çarşamba Deresinin Çumra'ya kavuşmak üzere aktığı yönde bir hat ile de, 'Antalya' ve 'Adana' bölümlerine ayrılır. *Adana Bölümü;*

Manavgat Irmağı ağızı-Çarşamba Çayı çizgisinin doğusunda, bölgenin ziraat alanı daha geniş ve üretimi daha yüksek, nüfus sıklığı daha fazla olup Erdemli'ye kadar uzanan Taşeli Platosu ile başlar. Platonun en çukur kısmına gömülmüş olan Göksu Irmağı, bir deltanın ucunda Akdeniz'e kavuşur. Göksu Vadisi Orta Anadolu'yu Akdeniz sahillerine bağlayan doğal bir yoldur. Göksu Deltasının batısında küçük delta ovalarının birbirini izlediği girintili-çıkıntılı kıyılar başlar. Daha doğuda, Seyhan ve Ceyhan Irmaklarının Toroslardan taşıdığı malzemeyi, bir düzlüğe kavuşturduktan sonra, terk etmeleri sonucu meydana gelmiş, Türkiye'nin en büyük delta ovaları başlar³.

Tarsus (Cydnus), Seyhan (Saros) ve Ceyhan (Pyramos) Nehirleri ile bunların derelerinin taşıdıkları alüvyonların, bu çukur sahada birikmesi sonucunda bugün görülen düz ve geniş ovalar meydana gelmiştir. Adana ve çevresinde yer alan ovalarla ilgili özellikle jeomorfolojik ve de Antik kaynaklar açısından bir tanım birliği yoktur. Hatta 1941 yılındaki I. Türk Coğrafya Kongresi'nde de bu konu tartışılmıştır⁴. Amanoslarla Toros Dağları arasında kalan ovanın bütünü 'Adana Ovası' olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Adana Ovası'nın toplam yüzölçümü 5250 km²'dir, bunun 3150 km²'si Çukurova'ya, 2100 km²'si de Yukarı Ova'ya aittir. Adana Ovası'nın içinde yer alan 16 ovanın 4'ü Adana il sınırları içerisindedir⁵. *Çukurova*; Adana Ovası'nın Akdeniz'e doğrudan doğruya komşu olan güneybatı kesimi olarak tanımlanabilir. Kuzeyde Orta Toros'un (Batıda Bolkar Dağı, onun doğusunda Aladağ) ilk tepeleri eteğinde başlar, Doğuda Misis tepelerine yaslanır. Güneyde Karataş Burnu, ovanın denize doğru en fazla ilerleyen noktasını meydana getirir. Batıda Toroslar ile deniz arasında gittikçe darlaşan bir düzlük halinde Erdemli yakınlarına kadar uzanır. Güneydoğuda Misis tepeleriyle Ceyhan Nehri ağızı arasında Yumurtalık limanının önünü kapatan dil ile, İskenderun Körfezi içinde doğuya doğru uzanır. Bu ovanın içinde yer alması gerekenlerden birisi olan *Yüreğir Ovası*; Adana'yı Akdeniz'e bağlayan ovadır. Ceyhan veya Yukarı

Ova'nın güneyinden başlar. Denizden yüksekliği 0-50 m'dir. Taban suyu yüksektir. *Yumurtalık Ovası*; Ceyhan Ovası'nın güneyindeki yükseltilerle bu ova-dan ayrılır. Denizle bağlantılıdır. Uzunluğu 34 km'dir. *Misis Ovası*; dar bir şerit halinde, Misis'ten Akdeniz'e kadar uzanan bir ovadır. Ceyhan Nehri ile Cebeli Nur ve Dede Dağları arasında yer alır. Uzunluğu 40 km'ye ulaşır. Çukurova, Tarsus, Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin ortak deltasıdır. Bunun dışında Çukurova'da çeşitli bölümler nehirlerle göre ayrılmıştır. Örneğin, Mersin'den başlayarak Tarsus Nehri'ne

Fotoğraf I: Tepebağ Höyük'teki eski yapılardan örnekler (Murat Germen [M. G.]).

kadar olan kısım, *Tarsus Ovası*; Çukurova'nın bir parçası durumundadır. Bu ova, Tarsus Çayı (Berdan Irmağı) ile Seyhan Nehri arasında bütünüyle kaplanmaktadır. Denizden yüksekliği ortalama 50 m'dir. Taban suyu yüksektir. *Berdan Ovası*; Anadolu'nun en geniş tarım alanı olan ve Çukurova'nın batı ucunu oluşturan bu ova, Tarsus Çayı ile bu çayın batısında kalan Torosların etekleri arasındaki alanı kaplamaktadır. Denizden ortalama 50 m. yüksekliktedir. Aslında büyük Çukurova'yı coğrafi bazı özelliklere dayanarak biraz daha genişletmek mümkündür: *Erzin ve Dört Yol Ovaları*; Kısık Boğazı vasıtasıyla Yüksekova'ya bağlanırlar. Bunlar Hatay kıyı ovalarının en önemlilerindedir. Fazla büyük olmayan, denize koşut olarak, şerit halinde uzanan ovalardır⁶. Çukurova'nın kuzeydoğu köşesinde Torosların dik yamaçlarının güneye doğru ilerleyen uzantılarıyla güney-

deki Misis tepeleri arasında düzlükler çok darlaşır ve Ceyhan Nehrinin geçtiği bu darlaşma alanında Çukurova'dan, Adana Ovası'nın 2. bölümü olan *Yukarı Ova/ Ceyhan Ovası*'na geçilir. Bu ova ise, Misis'in doğusunda kalan ve esasında Ceyhan ve küçük sularının üzerinde aktığı ve Çukurova ve ovalarından daha yüksekte bulunan bölgedir⁷. Bu geniş saha, Toros Dağları, Amanoslar ve güneyde Misis (Nur) Dağlık sahası arasında ve denizden uzak, Adana'nın hinterlandında bulunmaktadır. Bölgenin 205.000 ha'lık en büyük ovasıdır. Kuzeyde Kozan, Kadirli, doğuda Osmaniye, güneyde Yumurtalık tepelikleri, Batıda da Kırmıt ile sınırlanmıştır. Yüksekliği, 200-250 m. arasında değişir. Bu büyük ovanın içinde yer alması gereken, *Haruniye Ovası*; Osmaniye'nin kuzeydoğusunda, Bahçe'nin batısında yer alır ve 17 km.'lik bir alana yayılmıştır. *Osmaniye Ovası*; Ceyhan Ovası'nın doğusunda yer alır ve 27 km. uzunluğundadır. Adana Ovalarını kapsayan alan içerisine, Adana, İçel, Hatay ve Osmaniye illerinin yanı sıra, Adana-Merkez,

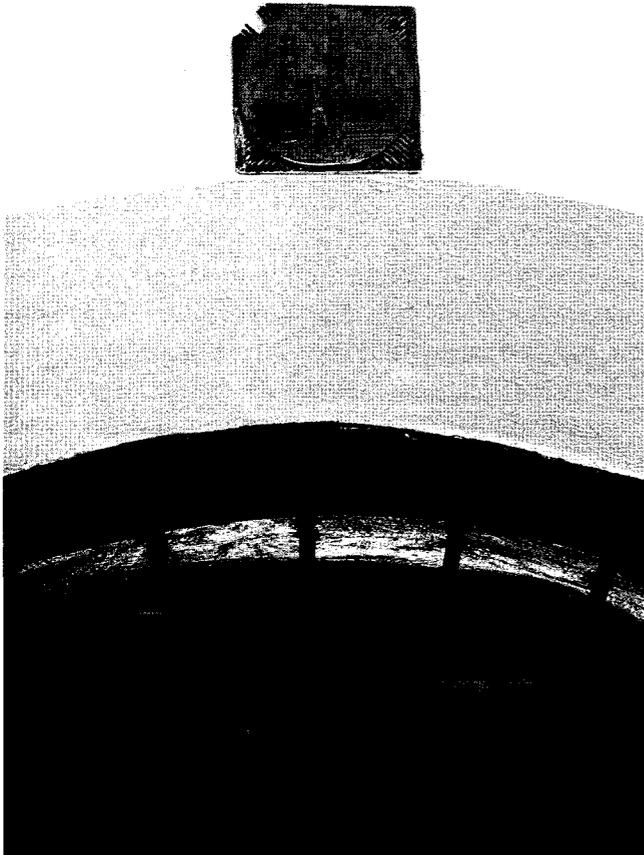
Ceyhan, Kadirli, Karataş, Kozan, Yumurtalık, İçel-Merkez, Tarsus, Erdemli ve Dörtyol'un büyük bir kısmını girmektedir.

BÖLGENİN DAĞLARI

Adana Ovalarını çeviren dağ silsileleri Batı Toroslar ve Doğu Toroslar şeklinde ikiye ayrılır. Batı Toroslar ile Doğu Torosları birbirinden Silifke, Mut ve Hadim hattı ayırır. Bu hattın doğusunda kalan Toroslar, 2916 m. yükseklikte olan Eryes'e uzanır. Bu kısmı Çakıt Suyu ile iki kısma ayrılır. Suyun doğusunda kalan alan Ala Dağ hattını oluşturur. Bu dağ batıda Gürgün Çayı ile sınırlanmış olup, kuzeydoğuya doğru uzanır. Torosların en yüksek noktası bu Aladağ hattı üzerindedir. 3000 m.'yi geçen birçok zirve vardır. En önemlileri içinde; Kaldı Dağı (3735 m.), Demir Kazık Dağı (3726 m.), Karanfil (3095 m.), Turhasan (3336 m.) ve bunun kuzeyinde Elma Dağı'dır. Büyük bir kısmı Adana İli dahilinde olan Antitoroslar, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanan dağ hatlarından oluşmuş bir silsiledir. Silsilenin kuzeyini Uzun Yayla, güneyini ise, Çukurova kaplar. Antitorosların en yüksek noktaları arasında, Bakır Dağı (2091 m.), Alaylı Dağ (2463 m.), Bey Dağ (3054 m.), Dibek Dağı (2506 m.) ve Kızıl Göl Dağı (2665 m.) sayılabilir. Torosların Suriye üzerine kıvrılarak meydana getirdiği Gavur Dağları, Toroslar kadar yüksek zirvelere sahip değildir. En önemli tepeleri; Hacı Dağ, Gökbet ve Göl Dağı'dır. Bünye itibariyle Toroslarla aynıdır⁸.

ADANA OVALARININ YOLLARI

Toroslardan güneye geçit veren doğal yollar içinde, 1. Yol olarak adlandırılmış olanı, Konya Ovası'ndan uzanan ve Torosları aşan Karaman yoludur. Mut'tan Kırobası'nı (Mağara) geçerek Uzuncaburcu 7 km. kadar doğuda bıraktıktan sonra Silifke'ye, oradan da Tarsucu'na uzanır. Bu yol araştırmacılar tarafından Kilikya yolu sayılmasa da, Torosların güneye inen yollarından biridir. 2. Yol; Konya, İvriz ve Kayres'i'den çıkan; birisi Konya ve İvriz üzerinden diğeri ise Kayseri üzerinden gelen ve Ulukışla'da birleşerek Çiftehane, Bulgar, Annaşa'dan geçtikten sonra Tekir ve Gülek Boğazı'nı aşarak Tarsus Ovası'na inen yoldur. Çiftehane'dan güneye doğru genişleyen yol, Pozantı'ya geçince Kocaköy-Büyükkale ile karşılaşır. Sonra batıya dönerek, Bürücek yaylasını güneyde bırakır ve Tekir içlerine girer. Daha sonra Güney Kapısı ya da Gülek'ten çıkar ve Çukurova'ya iner. Çukurova için hayati önemde

Fotoğraf 2: Tepebağ Höyük'teki eski bir yapıdan bir cephe ayrıntısı (M. G.).

bir yoldur. Bu yolu Tarsus Ovası'nda Tarsus keser. Doğudan batıya doğru höyükler arasında sahile ulaşır. *3.Yol*; Fırat Nehri'nden başlayıp sahilten devam eden yoldur. Bu yol Karkamiş'ten batıya doğru, höyüklerin arasından geçerek Tilbaşar Höyüğüne, oradan da Çobanbeyli'ye varır. Sakçagözü'nden Amanos Dağlarını (1930'lu yıllarda Cebelibereket adıyla anılıyordu) geçerek Kanlı Geçitten Çukurova'ya ulaşır. Buradan da Toprakkale, Anavarza ve Yılankale'yi kuzey ve güneyde bırakarak Sirkeli Höyüğüne, oradan da Misis'i geçer ve Adana'ya; Adana'dan sahili takip ederek Zeytinli, Meliki, Tarsus, Kazanlı'ya uğrar ve Mersin Yumuktepe'den bir kolu dağlara, diğer kolu da, Silifke yönüne gider. *4.Yol*; En önemli yollardan biridir. Doğrudan doğruya Boğazköy'den Kayseri'ye ve buradan da Develi'den gelen 2.bir hatı alarak Toroslara tırmanır. Gezbeli'ye geçerek Tufanbeyli'ye varır. Buradan Doğanbeyli çıkışı 2.ye ayrılır. Biri güneyde Kappadokya Comana'sına (Şar) uğrar, diğer büyük yol ise, Saimbeyli Vadisi'ni geçerek Urbuk Suyu ile, Feke'nin altından Kozan'a, oradan da Tumlu Kalesine ve Yılankale'ye gelir. Yılankale'den *sallarla* geçildikten sonra ise, Nur Dağı'nın doğu eteklerinden Yumurtalığa varır⁹.

OVALARIN CAN DAMARLARI: NEHİRLER

Seyhan Nehri; 515 km. uzunluğundadır. Samantı (Zamantı) Suyu ve Göksu'nun birleşmesinden meydana gelir. Samantı suyu Uzunyayla'dan çıkar, Toros Dağlarının doğu yamaçları boyunca güneye doğru iner ve Yenice Çayı ismini alır. Daha sonra doğudan bir ikinci kol olan, Tufanbeyli dolaylarında Tahtalı Dağları'ndan inen ve Feke civarından geçen Göksu'ya katılır. Bu iki kol birleştikten sonra Seyhan ismiyle, Çukurova'ya dar bir vadide akarak gelir. 1940'lı yıllarda ormanlık alanlardan geçerken keresteleri taşıdığına dair kayıtlar vardır. Eğlence Suyu, Aladağların doğusundan çıkar, güneye akarak Seyhan Baraj Gölü'ne katılır. Çukurova'ya inmeden önce, Toroslardan gelen Görgün (Körkün), Niğde'de Aladağlardan doğar, Seyhan Baraj Gölü'ne katılır ve Çakıt Suyu ise, Niğde topraklarından doğar, Pozantı'ya gelinceye kadar Karageçit adıyla anılır ve baraj gölüne katılır. Seyhan daha sonra, Adana'dan geçer ve Mersin Körfezinde, Tarsus Çayı'nın ağızı yakınında Deliburun'da denize dökülür. *Ceyhan Nehri* ise, 475 km. uzunluğundadır. Orta Torosların güneydoğusundan,

Nurhak Dağlarından çıkan Söğütlü, Binboğalardan doğan Hurman Çayı, Göksun gibi üç kolun Elbistan yakınlarında birleşmesiyle meydana gelir. Söğütlü, Malatya'nın batısında Antitoroslar üzerinden doğar ve Elbistan'dan geçer. Hurman Çayı, Tahtalı Dağdan doğar. Göksun ise, Göksu'nun yakınından gelir ve Binboğa Dağlarının eteklerinden doğar. Bu suların birleşmesinden sonraki adıyla Ceyhan'a Bertis ve Firtis Çayları karışır. Bunlardan başka, Maraş'ın önemli bir suyu olan Aksu'yu alır. Aksu Engizek Dağının eteklerinden çıkar, önce Karasu adını alır ve Maraş'ın kuzeydoğusundaki gölcüklerin sularını boşaltır. Maraş Ovası'nı suladıktan sonra, Yukarı Ova'ya doğru Körsulu, Çayır, Çerpece, Handeresi ile beslenerek dar bir vadiden ve boğazlardan geçerek akar. Ceyhan da, 1940'lı yıllardan beri ormanlık bölgelerde kereste taşır. Çukurova'ya indikten sonra genişler, Misis tepelerinin arkasından geçer ve Seyhan'a paralel olarak akar. Kuzeydoğuda Yumurtalık Limanı'nın karşısında Hurma Boğazı'ndan (Darboğaz) İskenderun Körfezi'ne dökülür. Çukurova'yı geçerek Ceyhan'a karışan sular içindeki Karasu (Merçin Çayı) Osmaniye'nin güneyinden geçer. Kelkin Çayı, Kozan'ın içinden geçer ve Kozan'ın Alapınar köyünden geçen Alapınar Suyu, Hamam Suyu (Koçoğlu Suyu), Kozan'ın 8 km. doğusundan geçen Sobyas Çayı, Kadirli'nin 8 km. batısından geçen Kesiksu ile Kadirli içinden geçen Savron Deresi ile birleşir¹⁰. Köşreli'nin güneyinde Ceyhan'a ait 1970'li yıllarda terk edilmiş bir yatak mevcuttur. Jeomorfolojik araştırmalarda, Toprakkale'nin güneyinde Dağıstan yakınlarındaki derin bir boğaz olan Kısık Boğazı'nın Ceyhan Nehri tarafından çok önceleri kullanılmış olduğu, aluviyonlu kum tabanlı karakter göstermesiyle de belirlenmiştir. Olasılıkla, Ceyhan Pleistosen dönemde, Bıçakçı Dağı'nı katederek Araplı yakınında ovaya inmekte ve Abdalınarı (Aslanınarı) ile Üçtepeler arasından güneye ilerlemekte ve Kısık Boğazından İskenderun Körfezine dökülmekte idi¹¹. Coğrafyacı Strabon, Tarsus, Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin ortak deltaları için önemli bilgiler vermektedir¹².

OVALIK KİLİKYA=ÇUKUROVA

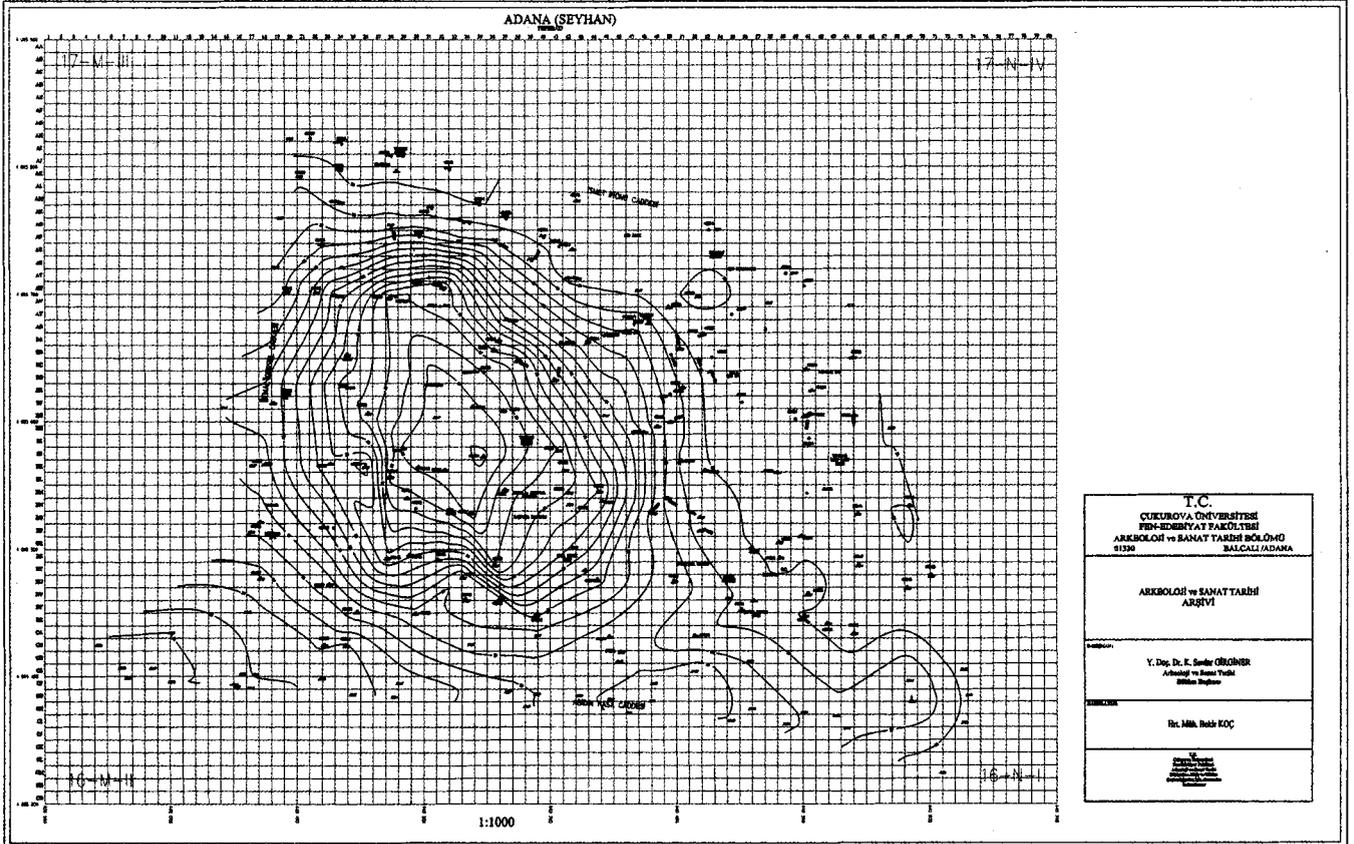
Eskiçağların ünlü coğrafyacısı Strabon'a göre¹³, Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Kilikya iki kısma ayrılmaktadır: *Cilicia Trakheia* ya da *Cilicia Aspera* adıyla '*Dağlık-Taşlık-Engelibeli Kilikya*', *Cilicia Pedias*

veya *Cilicia Campestris* adıyla da 'Ovalık Kilikya' anlatılmak istenmiştir¹⁴. Bizans Dönemi'nde ise, Dağlık Kilikya'ya *Cilicia Prima*, Ovalık Kilikya'ya ise, *Cilicia Secunda* ismi verilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde de, Kilikya Bölgesi'nin batısına *Taşeli*, doğusuna ise, *İçel* denmekteydi. Ova kesimi yani Cilicia Pedias veya Cilicia Campestris, hem konum, hem de büyüklük olarak günümüz Çukurova'sına tekabül etmektedir. Doğuda Türkiye- Suriye sınırında başlamakta ve Antakya da dahil olmak üzere İçel'e kadar devam etmektedir¹⁵.

M.Ö. 1. Binin başlarında Çukurova Geç/Yeni Assur yazılı metinlerinde *Kue (Kaue)* veya *Hilakku (Hilakki)* olarak karşımıza çıkar¹⁶. Etimolojik açıdan incelendiğinde, Hilakku ile Kilikya'nın aynı ad olduğu anlaşılmaktadır.

Çukurova'nın bilinen en eski (M.Ö. 2. Binde) ismi ise, Kizzuwatna'dır (Şekil 1)¹⁷. M.Ö. 2. Binin başlarında Kültepe ve Boğazköy'de ele geçen Eski Asurca ve Hititçe metinlere göre, Kizzuwatna'da yerli bir hanedanın olduğunu görüyoruz. Büyük çapta Hurri az da olsa, Luvi etkileri sezilmekle birlikte, bu hanedanın yerli olması konusunda tüm araştırmacılar

hem fikirdir. Kizzuwatna, Orta Anadolu, Doğu Akdeniz sahilleri, Kuzey Suriye, Mezopotamya, deniz yoluyla da Kıbrıs, Mısır, Ege Dünyası ile iletişimi olan çok önemli bir konumdaydı. M.Ö. 2. Binin 2. çeyreğinden itibaren Hititler, Kizzuwatna Krallığı ile hep iyi geçinmişlerdir ve aralarında yapılmış devlet antlaşmalarının metinleri Hititçe ve Akadça olarak Boğazköy'de bulunmuştur. Bu antlaşmalara göre de, Kizzuwatna bu dönemden itibaren eşit haklara sahip, bağımsız bir devlet statüsüne sahip olmuştur. Hitit Kralı Ammuna'dan I. Suppiluliuma'ya kadarki dönemler içinde Kuzey Mezopotamya'da gittikçe güçlenen Hurri-Mitanni Krallığı ile de yakın ilişkiler içindedirler¹⁸. Hatta Ašana Krallığı ile de politik ilişkiler kurulmuş, daha sonra M.Ö.1350 yıllarında II. Tudhalia veya I. Suppiluliuma zamanında Kizzuwatna Krallığı işgal edilmiş ve doğrudan Hititler'e bağlanmıştır. Politik gücünü yitiren ve her geçen gün biraz daha Hurri kültürünün etkisi altına girmeye başlayan Kizzuwatna, din, dini ayinler, büyücülük, tıp, falcılık ve küçük el sanatları açısından Hitit Ülkesini tamamen etkisi altı-

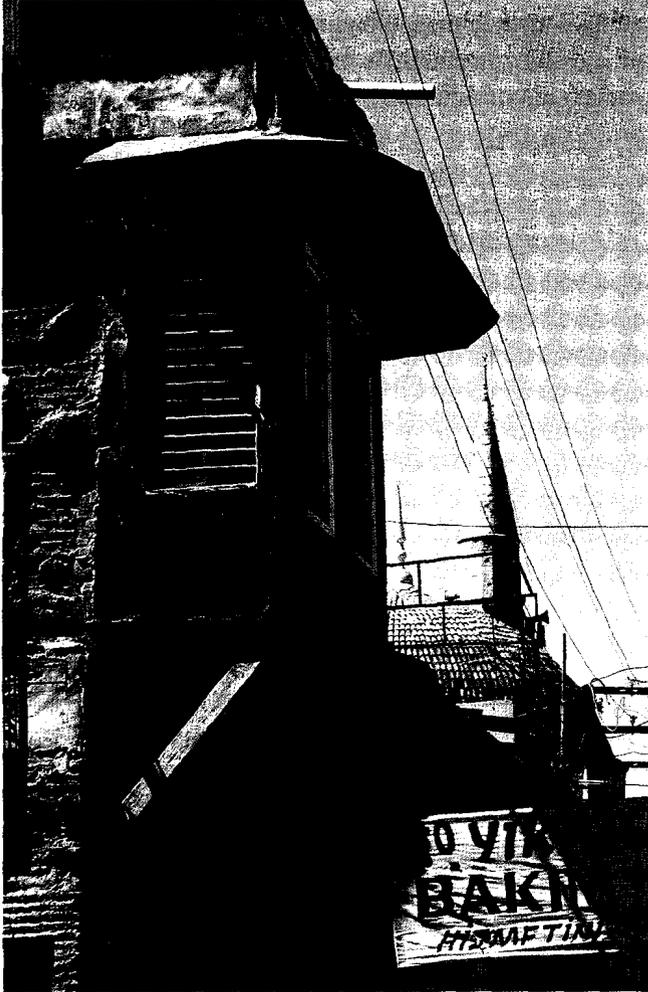

Şekil 2: Tepebağ Höyük = Adaniia'nın topoğrafik planı ve karolajı.

na almıştır. Hatta Maşat Höyük'te bulunan bir tabletten anlaşıldığı kadar, Kizzuwatna'nın sınırları Zile'ye kadar ulaşıyordu¹⁹. Coğrafi tanımların aksine, Kizzuwatna Ülkesi sınırları içine, Yukarı Ova da girmektedir²⁰.

ADANA HAKKINDA BİLGİ VEREN GEZGİNLER KİMLERDİ?

Adana ve çevresinde Batılı gezginleri, 13. yüzyıldan itibaren görmeye başlıyoruz. 17 yüzyılda Adana ile ilgili önemli bilgiler veren Evliya Çelebi ile birlikte bunlardan en önemlileri içinde; W. von Oldenburg (1212), Marco Polo (1270), B. de la Broquiere (1432), P. Lucas (1706), J. Kinneir (1813), W. M. Leake (1824), Labord (1825), L. De Laborde Russerger (1836), V. Langlois (1852), Kotschy (1856), J. T. Bent (1890), Schaffer (1900), G. L. Bell (1906), A. H. M. Jones (19. yy.) ve R. E. Davis'i (19. yy.) saymak mümkündür²¹.

Fotoğraf 3: Tepebağ Höyük yapılarından bir görüntü (M. G.).

ÇUKUROVA VE YUKARI OVA'DAKİ ARAŞTIRMALAR

Kazılar

1845 yılında İngiliz Konsolosu W. B. Barker, Gözlü Kule'de kazı yapmış, terracotta figürinler bulmuş ve bunları British Museum'a götürmüştür.

1852'de V. Langlois aynı höyükte kazı yapmış, yaklaşık 1200 adet terracotta heykelcik elde etmiştir. Definecilik amacıyla yapılan bu kazılarla höyüğün kültür tabakaları alt-üst olmuştur. Bu eserler de şu anda Paris Louvre Müzesi'ndedir.

I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda (1921) Fransız askerleri yine höyüğü büsbütün karışık hale getirmiştir²².

1934 yılında H. Goldman bir sondajla çalışmalara başlamış, 1935 yılında ise, höyüğün güneyinde birkaç açma ile 15.5 m. derinliğe kadar inmiştir²³. Tabletler 1936 yılında bulunmaya başlamıştır. 1939 yılında II. Dünya Savaşı yüzünden kesilen kazılara, tekrar 1947 yılında başlanır ve bu ilk dönem kazıları 1948 yılında sona erer. Uzun yıllar ara verilen kazılara M. Melink tarafından tekrar başlanabilmesi için çalışmalar vardır. Bu bölge için çok önemli gelişmedir.

1937-39 ve 1946-47 dönemlerinde Yumuktepe'de kazılar yapılmıştır²⁴. 1993 yılından itibaren I. Caneva ve V. Sevin tarafından kazılara tekrar başlanmıştır²⁵.

Bölgede Zincirli=Sam'al kazıları ise, I. Dünya Savaşı öncesi gerçekleştirilmiştir²⁶.

1956-1959 yılları arasında Ceyhan Nehri'nin kuzey sahilindeki Misis'te H. Bossert tarafından kazılar yapılmıştır²⁷.

1992 yılında B. Hrouda ve A. Ünal tarafından yürütülen Adana- Ceyhan Sirkeli kazıları başlamış, ancak 1996 yılından itibaren kazılara son verilmiştir²⁸.

1992 yılından itibaren Erzin Ovası'nda Hatay/Dört-yol'da M. H. Gates tarafından Kinet Höyük kazıları başlatılmıştır²⁹.

Yüzey Araştırmaları ve Geziler

Kilikya Bölgesi'nin temel coğrafi ve jeolojik bilgilerini ilk kez, F. W. Ainsworth, W. M. Ramsay ve D.G. Hogarth vermiş; F. Beaufort ise, özellikle kıyı alanları için önemli gözlemlerini yayımlamıştır³⁰.

1920'li yılların sonunda H. Von der Osten, Ulukışla, Ereğli, Pozantı, Gülek Boğazı üzerinden geçerek Tarsus'a ve oradan da Adana'ya gelmiştir. Daha sonra Ceyhan yönüne giderek Misis'e varmış, Çukuro-

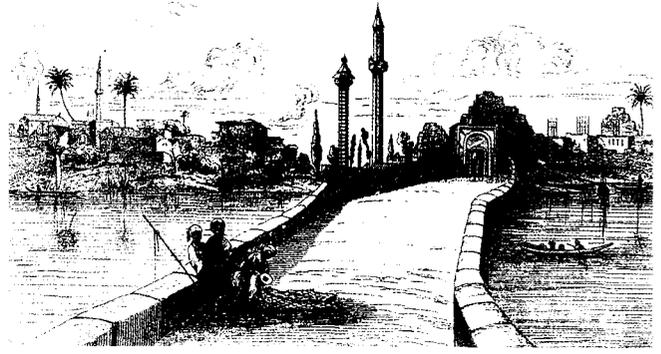
va'da çok sayıda höyük tespit etmiştir³¹. Ancak bu yerleşim birimlerinden sadece Çatalhöyük ve Misis'i zikretmiş olması ilginçtir. Bunun dışında tüm gezi sonuçlarını dergilerde ve gazetelerde yayımlaması da talihsizlik olarak değerlendirilebilir.

1930 yılında E. Gjerstad Kıbrıs'tan Kilikya'ya geçmiş ve yerleşim alanlarını inceleyerek bir rapor hazırlamıştır. Bu çalışma bölgenin en eski yüzey araştırmalarından biri olarak değerlendirilebilir. İsveçli arkeolog, 21 yerleşim biriminin seramiğini incelemiştir³².

1934 yılında H. Goldman Kabarsa, Domuztepe ve Zeytinli'de araştırmalar yapmıştır³³. Araştırmacı, Çukurova'da 41 yerleşim yerinin olduğunu söyler, fakat sadece Zeytinli Höyük'ten bahseder.

1937-38 yıllarında Liverpool Üniversitesi'nden J. Garstang, Wacchter ve M. V. Seton-Williams, Adana Arkeoloji Müzesi Müdürü A. R. Yalman ile birlikte Sirkeli, Kazanlı, Çavuşlu ve Yarımhöyük'te çalıştıktan ve birçok höyüğü kaydettikten sonra, Yumuktepe'de çalışmalara başlamak için karar kılmıştır³⁴.

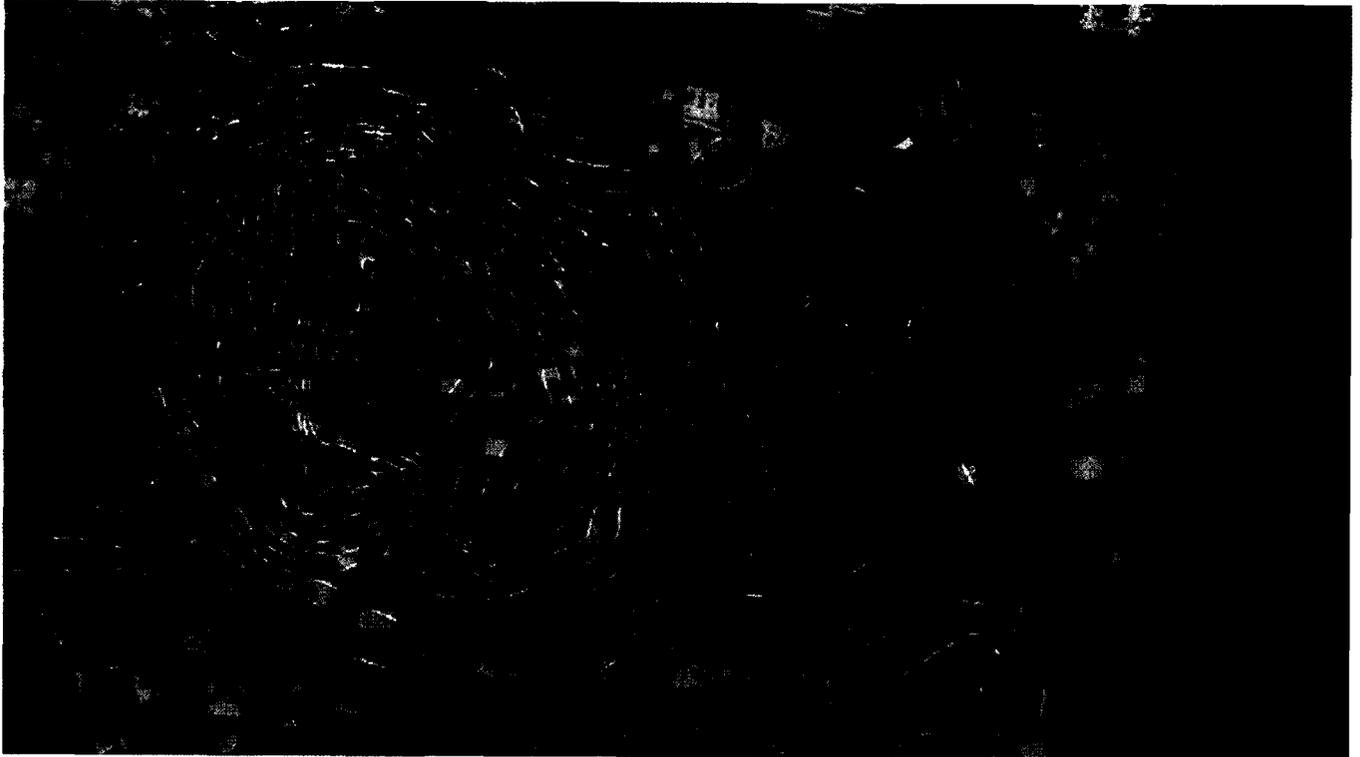
Polonyalı filolog J. Gelb ise, Gülek Boğazı'ndan geçerek Tarsus-Adana arasındaki höyükleri tespit etmiştir³⁵. 1942 yılında Türk Tarih Kurumu adına, R. O. Arık, Hatay'a yaptığı gezi sırasında ana yol üzerindeki birçok höyüğü listelemiştir³⁶.

Fotoğraf 4: 19. yüzyılda V. Langlois'nın gözüyle Tepebağ Höyük, Taş Köprü ve Seyhan Nehri'nde tekne trafiği.

1945 yılında ise, H. Bossert ve H. Çambel de, sahildeki ve dağ eteklerindeki yerleşim alanlarını incelemişlerdir³⁷.

1941 ve 1942 yıllarında Adana Arkeoloji Müzesi Müdürü N. Kum, Adana Halkevi çalışmaları esnasında Misis Höyük, Zeytinli, Yeniköy, Hacı Hasan, Mezarlı, Nergis, Kılı, Sadırlı, Mazak, Domuz, Damlı ve Yerdelen höyüklerinin gezildiğini belirtir³⁸. Bunun dışında 1936 yılında yapılmış olan İncirlik Höyük sondajından elde edilmiş malzemelerin müzenin sondaj koleksiyonunda olduğunu bildirmektedir.

Fotoğraf 5: 1980'li yılların başında çekilmiş Tepebağ Höyük hava fotoğrafı ve höyüğün eşyükselti eğrileriyle görünüşü.

1951 yılında M. V. Seton-Williams, P. Taylor ve M. Rankin tarafından bölgenin şimdiye kadarki en kapsamlı yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Klasik öncesi yerleşim birimleriyle daha geç dönemlere ait 149 yerleşme tespit edilmiş, toplanan seramikler değerlendirilmiştir³⁹.

1991 yılında Bilkent Üniversitesi adına İ. Özgen ve M. H. Gates tarafından, özellikle M. V. Seton-Williams'ın ayrıntılı olarak çalışmadığı Yumurtalık ve Dört Yol arasındaki bölgede yüzey araştırması yapılmıştır⁴⁰. 23 yerleşim biriminden seramikler toplanmış, bu malzemelerin ayrıntılı incelemesi, S. R. Steadman tarafından gerçekleştirilmiştir⁴¹. Bu bölgede S. Ozaner tarafından jeomorfolojik çalışmalar da yapılmıştır⁴².

1994 yılında ise, B. Hrouda başkanlığındaki Sirkeci kazı ekibi, özellikle Misis ve Adana'nın güneyinde bir yüzey araştırması yapmışlar, 27 yerleşim biriminin çalışma sonuçları yayımlamışlardır⁴³.

Bölgenin en erken çağlarından başlayarak, Pers istilasına kadar olan dönemlerini, A. Erzen Doktora Tezinde çalışmıştır⁴⁴. F. Hours, O. Aurenche ve J. Cauvin, yayımladıkları eserlerinde Çukurova ve Yukarı Ova'dan 27 yerleşim biriminin coğrafi konumları, ele geçen malzemelere göre dönemlerini, seramik özelliklerini ve bu yerleşmelerle ilgili literatürü toplamışlardır⁴⁵. Diğer bir bibliyografik çalışmayı ise, M. Korfmann, A. Baykal-Seeher ve S. Kılıç yapmış, eserlerinde 45 ETÇ yerleşiminin coğrafi konumları, araştırılma şekilleri ve literatürlerine yer verilmiştir⁴⁶. S. Harmankaya, O. Ta-

nındı ve M. Özbaşaran tarafından gerçekleştirilen diğer çalışmalarda ise, bölgenin 16 Neolitik ve 25 Kalkolitik Çağ merkezinin coğrafi konumları, araştırılma yöntemleri ile karakteristik özellikleri, literatürlerle birlikte görsel malzemeyle zenginleştirilerek yayımlanmıştır⁴⁷.

Tepebağ Höyük = Adaniia

Ad(t)aniia ismi, ilk kez M.Ö. 2.Binin ortalarında (M.Ö.1510-1485) Hitit krallarından Telepinu'nun Hitit İmparatorluk Dönemi Başkenti Boğazköy-Hattusa'daki bir yazılı metninde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸ Bu belgelere göre, Adana Çukurova'nın çok önemli bir merkezidir. Aynı isme, M.Ö. 8. yüzyıl Karatepe-Aslantaş hiyeroglif yazıtlarında tekrar rastlıyoruz.⁴⁹ Adana = Adaniia eşitliğini ilk kez 1922 yılında Olms-tead ileri sürmüştür⁵⁰. Adana kentinin ortasında, Seyhan Nehri'nin batısındaki, Tepebağ ve kısmen de Kayalıbağ mahallelerinin altındaki höyük, Hitit yazılı metinlerindeki adıyla Adaniia olmalıdır. Dolayısıyla Tepebağ Höyük = Adaniia eşitlemesini yapmak pek de hatalı olmasa gerektir (Fotoğraf 1-3).

Tepebağ Höyük'te ilk kez Adana Arkeoloji Müzesi'nin ilk müdürü A. R. Yalgın (1887-1960), 1936 yılında 6 gün süren bir sondaj kazısı yapmış, 4 m. derinlikte çalışmalar bırakılmıştır. 'Akmehmet Mahallesi 19. Sokak Hacı Hafızın yeni evi önünde' şeklinde tasvir edilmiş olan sondaj kazısından çıkan eserler, müzeye kazandırılmıştır. Bu eserlerin çoğunluğu geç dönem malzemesi olmasına rağmen, daha eski dö-

Fotoğraf 6: 1879 yılında E. J. Davis'in gözüyle Tepebağ Höyük ve Taş Köprü. Öndeki mezarlık, belki de eski bir geleneğin devamı.

olabileceğini belirtmektedir⁵⁷. M. V. Seton-Williams'ın da çok haklı olarak belirttiği gibi, bu yerleşmenin Adania ile lokalize edilmesi, çok küçük boyutlu olması açısından oldukça zordur⁵⁸.

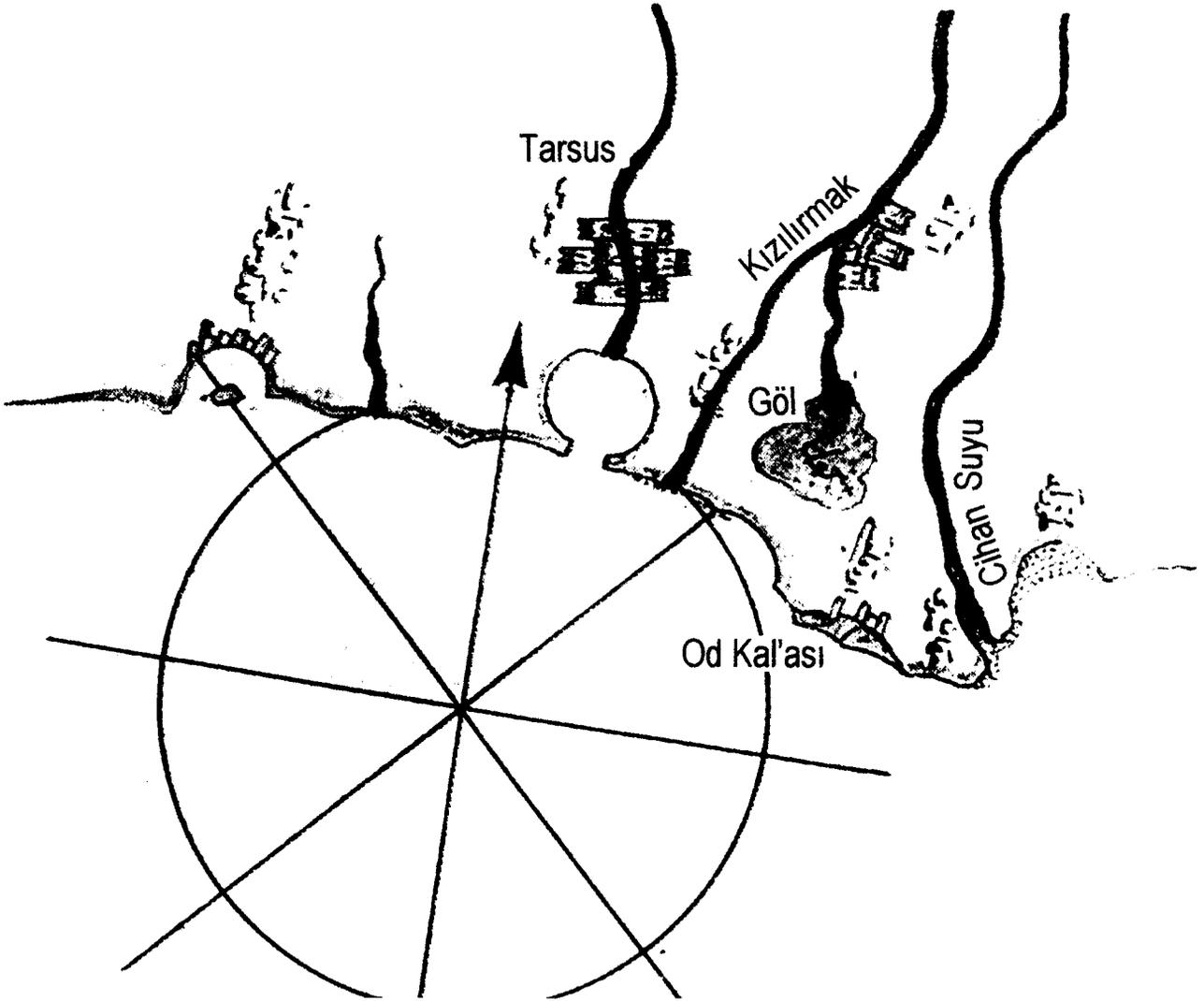
Bilim dünyasındaki bu tartışmaların dışında, Adana-Tepebağ Höyük ve çevresiyle ilgili 1996 yılında yapılan Adana Koruma Amaçlı İmar Planı raporunda da bölgenin eski çağlar açısından önemine dikkat çekilmiş, bunun dışında özellikle höyük üstünde kalan tarihsel dokuyla ilgili de çok sayıda proje üretilmiştir⁵⁹.

TEPEBAĞ HÖYÜK KAZI PROJESİ HAZIRLANIYOR

Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü tarafından, 14.12.1999 tarihinde Tepebağ Höyüğü'nün arkeolojik

karakterine dikkat çekmek ve üzerindeki yapı dokularıyla ilgili neler yapılabileceği konusunda bir panel düzenlenmiş, Arkeoloji Bölümü'nün Tepebağ Höyük Arkeolojik Kazı Projesi kamuoyuna tanıtılmıştır⁶⁰.

Tepebağ'ın, arazide titiz çalışmalardan sonra halihazır durumu üzerinden topoğrafik haritası çıkarılmış, bilinenen çok daha büyük bir höyük olduğu ve yaklaşık 2.1 hektarlık alanı kapsadığı tespit edilmiştir⁶¹ (Şekil 2-3 ve Fotoğraf 5). Höyüğün en yüksek kodu 40, eteklerde de 29 civarlarındadır. 1998 yılındaki üzücü Adana depreminden sonra, özellikle höyüğün tepe noktalarında 2.5-3 dönümlük alanlar enkazların kaldırılmasından sonra açığa çıkmıştır. Bunun dışında, tapu sicil dökümlerinde yaptığımız incelemeler sonu-

Şekil 5: 16. y.y'da Piri Reis'in çizdiği haritada denize fazla menderes yapmadan ulaşan Seyhan Nehri ve hemen kenarında Adana.

cunda, Seyhan Vilayeti ve Seyhan İlbaylığı'na kayıtlı, yaklaşık 7 dönüm hazine arazisi tespit edilmiştir⁶². Ancak, bu alanın üzeri modern yapılarla (geneli tek katlı) kaplıdır.

BÖLGEDE PALEOLİTİK KÜLTÜRLER DE OLMALI!

Adana ve çevresinde sistemli araştırmaların yetersizliğinden dolayı, Paleolitik kültürler hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Antalya ve çevresindeki yoğun çalışmalar ve son yıllarda Antakya'daki araştırmalar, Doğu Akdeniz Bölgesi'nin de hiç fakir olmadığını göstermiştir⁶³.

Tarsus ve Mersin kazılarının sonuçlarına göre, Tepebağ=Adaniia'da da Neolitik ve Kalkolitik kültürler beklenmelidir.

M.Ö. 2. BINDE TEPEBAĞ'DA YERLEŞME VAR MIYDI?

Kizzuwatna Krallığı'nın başkenti olabilecek merkezler içinde, şu ana kadarki araştırmalara göre, Tepebağ'ın dışında, dini ve kutsal bir bölgede olduğu bilinen Kummanni gösterilmektedir. Ancak, Tufanbeyli-Şar ve çevresinde olması gereken Kummanni kenti henüz bulunamamıştır. Bu bölgedeki höyüklerin çoğunda Ermeniler tarafından kaçak kazı yapıldığı ve bu yerleşmelerin tahrip edildiği konusunda kayıtlar vardır⁶⁴. Şar ve çevresindeki, Doğanbeyli Çiftlik Tepe, Sarıfakı ve Pınarlar Hileytepesi aldığımız ihbarlardan sonra araştırılmayı beklemektedir. Unutulmaması gereken bir nokta, bu höyüklerin içinde en görkemlisinin Tepebağ Höyük olduğudur.

ADANA'NIN DENİZ BAĞLANTISI

Çukurova'nın her döneminde deniz yoluyla Doğu Akdeniz, Kıbrıs, Mısır ve Ege dünyası ile bağlantıları bilinen bir gerçektir. 19. yüzyılda Adana'ya gelmiş olan V. Langlois'in bir gravüründe, Tepebağ Höyük, Taş Köprü ve Seyhan Nehri üzerinde küçük tonajlı tekneler ve yelkenliler görülebilmektedir (Fotoğraf 4). Ayrıca A. Ünal'ın da belirttiği gibi, yine 19. yüzyılda İngiliz bahriyelilerinin Seyhan ve Ceyhan ırmakları açıklarına kadar gelip, demirledikleri gemilerinden inip, bu ırmaklar boyunca kayıklarla arslan avladıkları bilinmektedir⁶⁵. S. Göney ise, M.Ö. 2. Binde kıyı çizgisinin günümüzden çok daha içeride olduğunu, Mersin'den doğuya Kazanlı'ya doğru uzandığını, buradan da Ağzıde-

Fotoğraf 7: Tepebağ Höyük = Adaniia'nın en önemli buluntusu Mısırlı Hemşire Satsneferu (M. Ö. 18. yüzyıl), bugün ne yazık ki yurtdışında sergilenmektedir.

lik, Çöplü ve Kuransa köyleri civarından geçtiğini ve Dervişler'den güneydoğuya doğru Domuz Tepe'ye yaklaştığını tespit etmiştir (Şekil 4)⁶⁶. Ceyhan Irmağı üzerinde 1940'lı yıllarda Misis'e kadar kayıkla gidilebildiğini, yelkenlilerin ise Bebeli köyüne kadar gelebildiklerini görüyoruz⁶⁷. Dolayısıyla, M.Ö. 2. Binde Seyhan Nehri üzerinden denize ulaşımın çok da zor olmadığını, Tepebağ Höyüğün yakınlarında bir yerlerde belki de liman tesislerinin olduğunu düşünüyoruz. Bunun dışında, belki de yine bu dönemde Seyhan üzerinde bir köprü olabileceğini, bunun da Roma Dönemi'ne ait Taş Köprü'nün çok yakınında aranması gerektiğini söylerken, bu savımıza destek A. Ünal'dan geldi: I. Arnuwanda'nın (M.Ö. 1400-1370) yıllıkları, Zunnahara, Adaniia, Sinuwanda, Ullita, Arzawa, Masa ve Arduqqa ile sa-

vaşırken, özellikle de Adaniia kentine karşı yürütülen savaş esnasında bir köprüden söz eder⁶⁸.

TEPEBAĞ'DA EŞSİZ BİR ESER: M.Ö. 2. BİNİN BAŞLARINA AİT MISIRLI SATSNEFERU!

Tepebağ kentinin, özellikle Akdeniz dünyası ile gelişmiş ilişkilerini açıklayan bir kanıt da, 1882 yılında, Tepebağ Höyüğü'nün üst seviyelerinde, bir misyoner evinin inşası sırasında bulunmuş olan Mısır kökenli bir heykeldir (Fotoğraf 7). Temel çukuru kazısı sırasında birtakım eserlerin görülmesi üzerine, Mr. Montgomery'nin daha derine ulaşılmasını istediğini ve bu esnada da pişmiş toprak bir figürin ile birlikte siyah granitten, diz çökmüş pozisyonda, sol eli göğsü üzerinde tasvir edilmiş bir heykelin bulunduğu bildirilmiş, bir İngiliz yatı tedarik edilerek, patates çuvalı içinde eser, Amerika'ya götürülmüştür. Heykelin üzerindeki yazıtı, British Museum'dan Dr. S. Birch okumuş ve heykelin Çukurova tarihi için önemi daha da artmıştır. Eser, Mısır'da Orta Krallık Dönemi'nin (M.Ö. 2040-1640) 12. Hanedanlığı'na (M.Ö. 1991-1783), M.Ö.1800lere tarihlenmiştir. Bu tarihlerde Mısır'da III. Amenemhet (Nima'atre) hüküm sürmüştü ve Orta Krallık Dönemi de Mısır'ın en zengin dönemi olarak kabul edilmiştir. Kitabesine göre, bu şahsın isminin 'Hemşire Satsneferu' olduğunu öğreniyoruz. Eser Oturan Snefru grubuna aittir. Araştırmacı Hayes'e göre eser, 12. Hanedanlığın en iyi heykeltçilik karakter özelliklerinin tümünü bünyesinde taşımaktadır. E. W. Barber'e göre ise, heykel üzerindeki elbisenin stili tamamen Önasya özelliklerini taşımaktadır⁶⁹. Bu eser, eğer dönemi içinde buraya gelmiş ise, M.Ö. 2. Binin başlarında son görüşlerin aksine⁷⁰, Tepebağ=Adaniia Anadolu'nun tarihsel çağlara girdiği bu dönemlerde Mezopotamya ve Mısır ile canlı bir ticaret ilişkisi içinde olmalıydı. Ya da temsil edilen şahıs aynı dönemde kendi heykeliyle birlikte Adana'ya gelmiş ve bu kente hizmet etmiştir. Şayet, bu eser daha geç dönemlerde bir şekilde Adana'ya getirilmiş olsa da, eserin temsil ettiği şahıstan dolayı, yine Adana'nın birtakım özel statülere sahip bir kent olduğunu kabul etmek gerekecektir⁷¹. Eser şu anda, New York The Metropolitan Museum of Art'ta, 18.2.2 müzeye geliş numarası ile, 9. Mısır odasında teşhirdedir. Eserin Adana'ya geri getirilmesi Adana kenti için bir prestijdir.

Tepebağ Höyüğü'nün arkeolojik karakterini anlayabilmek ve yukarıda bahsedilen tüm sorunlara çözüm bulunabilmesi için, bize tahsis edilecek boş alanlarda, bulunacak sponsorların desteği ile, Adana Arkeoloji Müzesi ile birlikte sondaj kazıları yapılmalıdır. Alınacak stratigrafi hem Adana'ya en erken ne zaman yerleşildiğini ortaya çıkaracak, hem de elde edilecek yeni bilgiler Kilikya arkeolojisinde anahtar roller oynayacaktır.

NOTLAR

- 1 Bu yazıda kullanılan Şekil 1: A. Kuhrt, *The Ancient Near East, c. 3000-330 BC, Vol: I*, London, 1995, s. 233, Hrt. 8'den; Şekil 4: S. Göney, *Adana Ovaları I*, İstanbul, 1976, Hrt. 1-2'den; Fotoğraf 4: M. V. Langlois, *Voyage dans la Cilicie et dans les Montagnes du Taurus Executé pendant les années 1852-1853*, Paris, 1861'den; Fotoğraf 6: M. Sevim, *Gravürlerle Türkiye IV, Anadolu 1*, Ankara, 1997, No: 005 (Ayrıca bkz. E. J. Davis, *Life in Asiatic Turkey*, London, 1879, s. 60-61); Şekil 5: F. D. Oral, *XVI. Yüzyılda Adana Kentinin Fiziksel Yapısı*, Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 1996, Şek.15'ten ve Fotoğraf 7: W. S. Smith, *Interconnection in the Near East*, New Haven 1965, s. 14, Şek. 23'ten alınmıştır.
- 2 T. Yücel, *Türkiye Coğrafyası*, Ankara, 1987, s. 83; B. Darkot, *Türkiye Coğrafyası*, İstanbul, 1961, s. 81; R. İzbırak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1992. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. H. Saraçoğlu, *Akdeniz Bölgesi*, İstanbul, 1989.
- 3 T. Yücel, *a.g.e.*, s. 96-97.
- 4 "Çukurova", *Meydan-Larousse Cilt: 4*, İstanbul, 1992, s. 526. Bu konudaki tüm tartışmalara Prof. Dr. Ahmet Ünal ile birlikte, Adana Ovalarının Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojisi konusunda çok kapsamlı olarak hazırlanan kitapta yer verilecektir.
- 5 "Adana", *Yurt Ansiklopedisi Cilt:1*, İstanbul, 1981, s. 9; *Adana İl Turizm Envanteri 1999*, Adana, s. 40.
- 6 S. Göney, *Adana Ovaları I*, İstanbul, 1976, s. 2; "İçel", *Yurt Ansiklopedisi Cilt:5*, İstanbul, 1982, s. 3374 ve 3620; Ö. Sür, *Jeomorfoloji*, Ankara, 1996, s. 98.
- 7 S. Göney, *a.g.e.*, Giriş Bölümü; Ayrıca bkz. S. Aktan, *Adana İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Adana, Tarih Yok, s. 12; *1991 Adana İl Yıllığı*, Adana, s. 41-42.
- 8 M. Yılmaz, "Adana Coğrafyası Üzerinde Bir Deneme 3", *Görüşler (Adana Halkevi Kültür Dergisi) S. 44 (1942) s. 23-24*; S. Düşmez, "Çukurova Coğrafyasına Toplu Bir Bakış", *Görüşler S. 52 (1943) s. 3*; A. R. Yalman (Yalın), *Cenupta Türkmen Oymakları II*, Ankara, 1993, s. 3.
- 9 A. R. Yalın, "Çukurova'da Arkeoloji Durumu, Krallıklar, Eski Yollar, Anıtlar, Araştırmalar ve Kazılar", *Görüşler, S. 17 (1939) s. 12-15*.
- 10 S. Alpan, "Adana Coğrafyasına Bir Bakış, Akarsular ve Rejimleri", *Görüşler, S. 6/54 (1943) s. 2-3*; "Adana", *Yurt Ansiklopedisi, s. 10-11*; S. Göney, *a.g.e.*, s.60-62; R. İzbırak, *Sular Coğrafyası*, İstanbul, 1990; H. Saraçoğlu, *Birki Örtüsü Akarsular ve Göller*, İstanbul, 1990, s. 215 vd.
- 11 S. Göney, *a.g.e.*, s. 14, 19; Araştırmacı bunun dışında ilginç bilgiler de vermektedir; Milat yıllarında Tarsus Şehri Rhegma adlı bir lagü-

nün kuzeyinde bulunuyordu. Bu lagün gemilerin girebileceği kadar derindi. Bu göl sahası, bugün, Tarsus Çayı'nın batısındaki bu alan, güneyde Kulakköy'e, batıda ise, Adanalıoğlu, Hamurlu ve Pirice'ye kadar uzanır. Bu göl olasılıkla, Kazanlı yakınlarında denize dökülen, Seyhan ile Ceyhan'ın beraber aktıkları zamanlarda meydana gelmiştir.

- 12 Strabon, *Coğrafya: Anadolu, Kitap: XII, XIII, XIV*, (Çev: A. Pekman), İstanbul, 1991, XIV, V-10, s. 203. Strabon, aynı eserinde Seyhan Nehri'nin Tarsus Boğazlarından geçerek Çukurova'ya ve oradan da denize ulaştığını (XII,II-3, s. 4) ve hatta Ceyhan ile ilgili bir kehaneti de aktarır; Ceyhan'ın dağlardan ve Yukarı Ova'dan çok fazla sayıda mil getirdiğini söyler ve bunu da "Geleceğin insanları gümüş girdaplı Pırmas'ın, kutsal kıyıların mille dolduracağını ve Kypros'a ulaşacağını göreceklerdir" (XII,II-4, s. 5).
- 13 Strabon, XIV, V-1, s. 197.
- 14 A. Erzen, *Kilikien; bis zum Ende der Perserherrschaft*, Leipzig 1940, s.14, 27; S. Durugönül, *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien*, BAR International Series:511, Oxford 1989, s. 6. B. Umar, *Kilikia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul 2000, s. 1; B. Hrouda, "Adana ve Çukurova'nın Eskiçağ'da Önemi", H. Erkanal Tarafından 18.05.1999 Tarihinde Adana Arkeoloji Müzesi'nde Sunulan Konferans Metninden, s. 1; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev: M. Pektaş), İstanbul, 1960, s. 11vd; Dağlık Kilikya için bkz. J. Keil-L. Wilhelm, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, Vol: III*, Manchester 1931; H. Hellenkempe -F. Hild, *Neue Forschungen in Kilikien*, TIB 4, Wien, 1986 ; F. Hild-H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien*, Vol: I-II, TIB 5, Wien, 1990.
- 15 B. Hrouda, a.y.
- 16 D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Historical Records of Assyria from the Earliest Times to Sargon, Vol: 1*, New York 1968, s.577,582-583 ; 600 vd; D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Historical Records of Assyria from Sargon to the End, Vol: II*, New York 1968, s. 16,18,25,55,80 vd., 286-288, 329 vd., 364,383, 516vd., 782,1196; bu kitapta: A. Ünal, "Çukurova'nın Antik Devirlerde Taşdığı İsimler ile Fiziki ve Tarihi Coğrafyası, A. Ünal, "Eskiçağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığının Siyasi Tarihi", *Çukurova Üniversitesi Arkeoloji Konferansları I*, (Ed: K. S. Girginer), Baskıda; B. Hrouda, a.y; M.Ö. 1. Binde Hilakku ile Que topraklarının sınırları konusundaki tartışmalar için bkz. L. Zoroğlu, "Cilicia Tracheia in the Iron Age: The Hilakku Problem", *Anatolian Iron Ages 3*, (Eds: A. Çilingoroğlu-D. French), Ankara, 1994, s. 301-309.
- 17 Bu konuda en ayrıntılı ve son bilgiler için bkz. bu kitapta: A. Ünal, "Adana'da Kizzuwatna Krallığı, Taş Devrinden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", bu kitapta: A. Ünal, "Çukurova'nın Antik Devirlerde Taşdığı İsimler ile Fiziki ve Tarihi Coğrafyası; A. Ünal, "Eskiçağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığının Siyasi Tarihi", *Arkeoloji Konferansları I*, (Ed: K. S. Girginer), Baskıda; A. Ünal, *Hititler- Etiler ve Anadolu Uygurlukları*, İstanbul, 1999; A. Ünal, "Zur historischen Geographie von Kizzuwatna und Lage von Sirkeli-eine Bilanz", *ist. Mitt*, 47 (1997), s. 143- 150. Ayrıca bkz. A. Goetze, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, London, 1940; J. Garstang- O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London, 1959, s. 50vd; A. Kuhrt, *The Ancient Near East, c. 3000-330 BC, Vol: I*, London, 1995, s. 250 vd. ; J. G. Macqueen, *The Hittites, and their Contemporaries in Asia Minor*, London, 1996, s. 45vd; S. Ö. Savaş, *Anadolu (Hitit-Luvi) Hiye-roglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları*, İstanbul, 1998, s. 198.; A. Goetze, *Kulturgeschichte Kleinasiens*, München,

1957, s. 49vd; Boğazköy metinleri ve bibliyografya için bkz. H. Ertem, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara, 1973, s. 76-77.

- 18 Hurri-Mitanni hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. G. Wilhelm, *The Hurrians*, Warminster 1989; D. L. Stein, "Hurrians", *The Oxford Encyclopedia Of Archaeology In The Near East, Vol: 3*, (Ed: E. M. Meyers), Oxford 1997, s. 126-130.
- 19 A. Ünal, "Sirkeli'de (Adana-Ceyhan) Arkeolojik Kazılar Başlıyor", *Basın Bildirisi*, Adana, 1992.
- 20 J. Garstang, çalışmasında Kizzuwatna'yı önce Karadeniz sahillerine yerleştirmek istemiştir, bkz. J. Garstang, *The Hittite Empire*, London, 1929; A. Goetze ise, Karadeniz sahillerinden ziyade Akdeniz sahillerinde, Mersin ile Ayas arasında bulunması gerektiğini belirtmiş ve Mayıs 1935'te Tarsus-Gözlü Kule Kazılarında ele geçen bir bullaya göre de (M.Ö. 16 yüzyıl Kizzuwatna Kralı İşputahsu'ya aittir) bu savı desteklemiştir: A. Goetze, "Philological Remarks on the Bilingual Bulla from Tarsus", *AJA XL/2 (1936)*, s. 210-214; A. Goetze, "Remarks on the Epicraphic Material Found at Tarsus in 1936", *AJA 41 (1937)*, s. 254-256; Kizzuwatna Ülkesi'nin tüm lokalizasyon sorunları ve bu konudaki tartışmalar için bkz. A. Goetze, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, London, 1940.
- 21 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve bu gezginlerin gözü ile Adana için bkz bu kitapta: S. Yavuz-Ö. Özmen, "Gezginlerin Yüzyılların Gerisinden Gelen Sesi"; Ed. Ch. Schefer, *Bertrandon de la Broquiere'in Denizasını Seyahati*, (Çev: İ. Arda), İstanbul 2000; W. M. Leake, *A Tour in Asia Minor*, London, 1824, s.213vd; J. T. Bent, "Recent Discoveries in Eastern Cilicia", *JHS 9 (1890)*, s. 231; G. L. Bell, "Notes on a Journey Through Lycaonia", *Revue Archéologique VII (1906)*, s.1 vd; M. Zillioğlu, *Evluya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 9-10, (Sadeleştiren: M. Çevik), İstanbul, 1993, s. 40 vd. Bunun dışında şu kaynaklara bakılabilir. Bu eserleri İngiltere'den gönderme nezaketini gösteren Dr. F. Duygu Oral'a teşekkür ediyorum: J. Carne, *Traveller Syria, Holy Land, Asia*, Vol:1, London, 1836, s. 33-34; J. M. Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813&1814*, London, 1818, s. 129-132; W. F. Ainsworth, *Travels Research in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, London, 1842, s. 76-87. ; M. V. Langlois, *Rapport sur L' Exploration Archéologique de la Cilicie et de la Petite- Arménie, Pendant les Annees 1852-1853*, Paris 1854, s. 40-41; M.V. Langlois, *Voyage dans la Cilicie et dans les Montagnes du Taurus Executé pendant les années 1852-1853*, Paris 1861, s. 339- 355. İbni Batuta'dan sonra Adana'ya gelen iki Arap seyyahı; Bedrettin- el Gazzi ve Kudbettin-el-Mekki, Adana ve civarı hakkında oldukça fazla bilgi verirler: O. Sümer, "Eski Seyahatnamelerde Adana ve Civarına Dair Bilgiler", *Görüşler (Adana Halkevi Kültür Dergisi) 87 (1946)*, s. 2.
- 22 O. Sümer, "Tarsus Gözlüklü Hafriyatı", *Görüşler (Adana Halkevi Kültür Dergisi) 44 (1942)*, s. 13; L. Zoroğlu, *Tarsus Tarihi ve Tarihsel Anıtları*, Adana, 1995, s. 36.
- 23 Ed: H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, The Hellenistic and Roman Period, Vol: I (Text-Plates)*, Princeton, 1950 ; H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, From the Neolithic through the Bronze Age, Vol: II (Text-Plates)*, Princeton, 1956; Ed: H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, The Iron Age, Vol: III (Text-Plates)*, Princeton, 1963. Ayrıca bkz. N. Karg, "Tarsus and Anatolian Chronology in Retrospect", *OLBA II (1999)*, I. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayı Cilt: II, s. 283-301. İlk kazılarla ilgili olarak bkz. H. Goldmann, "Preliminary Expedition to Cilicia, 1934, and Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, 1935", *AJA XXXIX/4 (1935)*, s. 526-549; H. Goldmann, "Excavations at Gözlü

- Kule, Tarsus, 1936", *AJA XLI/2 (1937)*, s. 262-286; H.Goldmann, "Excavations at Gözülü Kule, Tarsus, 1937", *AJA XLII/1 (1938)*, s. 30-54.
- 24 Garstang, *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey*, Oxford 1953; K. Köroğlu, "İlk Arkeolojik Kazılardan Günümüze Yumuk-tepe", 5. *Yılında Yumuktepe*, (Ed: K. Köroğlu), İstanbul, 1998, s. 1-4.
- 25 V. Sevin-I. Caneva, "1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları", *XVI. KST I*, Ankara, 1995, s. 27-41; V. Sevin-I.Caneva, "1994 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları", *XVII. KST I*, Ankara, 1996, s. 71-86; V. Sevin-I. Caneva, "1995 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları", *XVIII. KST I*, Ankara, 1997, s.23-41; C. Breniquet, "La Stratigraphie des Niveaux Préhistoriques de Mersin et l'Évolution Culturelle en Cilicie", *Anatolia Antiqua III (1995)*, s. 1-31.
- 26 B. Hrouda, "Adana ve Çukurova'nın Eskiçağ'da Önemi", H. Erkanal Tarafından 18.05.1999 Tarihinde Adana Arkeoloji Müzesi'nde Sunulan Konferans Metninden, s. 2.
- 27 Th. H. Bossert, "1956 Yaz Mevsiminde Misis'te Yapılan Kazı Hakkında Rapor", *TAD VII-1 (1957)*, s. 40-41; Th. H. Bossert, "1957 Misis Hafriyatı Hakkında Rapor", *TAD VIII-2 (1958)*, s. 5; Th. H. Bossert, "1958 Misis Hafriyatı Hakkında Rapor", *TAD IX-1 (1959)*, s. 11; Th. H.Bossert, "1959 Misis Çalışmaları", *TAD X-1 (1960)*, s. 15; A. Ünal, "Misis", *RA 8/3-4 (1994)*, s. 269-270.
- 28 B. Hrouda, "Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungsergebnisse auf dem Sirkeli Höyük/Südtürkei von 1992-1996", *Ist.Mitt. 47 (1997)*, 91-150; B. Hrouda, "Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungsergebnisse auf dem Sirkeli Höyük/Süd Türkei von 1992-1995", *XVIII. KST I*, Ankara, 1997, s. 291-331; B. Hrouda, "Ergebnisse der Ausgrabung auf dem Sirkeli Höyük Herbst 1996", *XIX. KST I*, Ankara, 1998, s. 467-482; H. Ehringhaus, "Grabung am Sirkeli Höyük 1997", *XX. KST I*, Ankara, 1999, s. 383-397.
- 29 M. H. Gates, "1992 Excavations at Kinet Höyük (Dörtöyl/Hatay)", *XV.KST I*, Ankara, 1994, s. 193-200; M. H. Gates, "1997 Archaeological Excavations at Kinet Höyük (Yeşil-Dörtöyl/Hatay)", *XX.KST I*, Ankara, 1999, s.259-281; M. H. Gates, "Kinet Höyük in Eastern Cilicia: A Case Study for Acculturation in Ancient Harbours", *OLBA II (1999)*, I. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayı Cilt: II, s. 303-312.
- 30 W. F. Ainsworth, *a.g.e.*, s. 76 vd; W. M. Ramsay, *a.g.e.*; D. G. Hogarth, *Modern and Ancient Roads in Eastern Asia Minor*, London, 1893; C. F. Beaufort, *Karamania*, London, 1818, s. 259 vd.
- 31 H. von der Osten, *Exploration in Hittite Asia Minor*, OIC No:8, Chicago 1929, s. 39-59; Tüm bu çalışmaların ayrıntılı bir değerlendirilmesine, Prof. Dr. Ahmet Ünal ile birlikte, tüm bölgenin Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojisi konusunda çok kapsamlı olarak hazırlanan kitapta yer verilecektir.
- 32 Gjerstad, "Cilician Studies", *Revue Archéologique III (1934)*, s. 155-203.
- 33 H. Goldmann,, "Preliminary Expedition to Cilicia, 1934, and Excavations at Gözülü Kule, Tarsus, 1935", *AJA XXXIX/4 (1935)*, s. 526-549.
- 34 J. Garstang, "Explorations in Cilicia: The Neilson Expedition, Preliminary Report", *LAAA 24 (1937)*, s. 52-68; J. Garstang, "Explorations in Cilicia: The Neilson Expedition, Fifth Interim Report", *LAAA 26/3-4 (1937)*, s. 89-92; J.Garstang, "Mersin Kazısı", *Halil Ithem Hatıra Kitabı Cilt:1*, Ankara, 1947, s. 1-7; A. R. Yalçın, "Çukurova'da Arkeoloji Durumu, Krallıklar, Eski Yollar, Anıtlar, Araştırmalar ve Kazılar", *Görüşler (Adana Halkevi Kültür Dergisi) 17 (1939)* s.16. Bu gezi sırasında İncirlik ve Kürkçüler höyüklerinden de seramikler toplanmıştır.: O. Sümer, "Tarihten Yapraklar: Misis", *Görüşler (Adana Halkevi Kültür Dergisi) 35 (1941 ?)*, s. 14-16, 29-30.
- 35 I. J. Gelb, *Hittite Hieroglyphic Monuments*, OIP XLV, Chicago 1939, s. 5.
- 36 R. O. Arık, "1942'de Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor", *Belleten VIII/ 30 (1944)*, s. 341-384.
- 37 H. Bossert-H. Çambel, *Karatepe, A preliminary Report on a New Hittite Site*, İstanbul, 1946 ve H. Bossert- U. B. Alkim, *Karatepe, Kadirli and Its Environments. Second Preliminary Report*, İstanbul, 1947; Ayrıca bkz. H. Bossert- U. B. Alkim, H. Çambel, *Karatepe Kazıları Birinci Ön-Rapor*, Ankara, 1950.
- 38 N. Kum, "Çukurova'da Tarih, Arkeoloji ve Folklor Tetkikleri", *Görüşler (Adana Halkevi Kültür Dergisi) 6/55 (1944)* s. 9-11.
- 39 M. V. Seton-Williams, "Cilician Survey", *AS IV (1954)*, s.121-174.
- 40 İ. Özgen-M. H. Gates "Report on the Bilkent University Archaeological Survey in Cilicia and the Northern Hatay: August 1991", *X.AST (1993)*, s. 387-394.
- 41 S. R. Steadman, "Prehistoric Sites on the Cilician Coastal Plain : Chalcolithic and Early Bronze Age Pottery from the 1991 Bilkent University Survey", *AS XLIV (1994)*, s. 85-103. Araştırmacı çalışmasında toplanan bu malzemeye, Tarsus, Mersin, Amuq ve çevre kültür bölgeleri bağlantıları üzerinde durmuş, M. Mellink ise, özellikle ETÇ seramiğinin kronolojisi üzerinde çalışmıştır. Bu konularla ilgili bkz. R. J. Braidwood-L. S. Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages Phases A-J*, Chicago 1960; M. J. Mellink, "Anatolian Chronology", (Ed: R.W.Ehrich), *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago 1992, s.207-220. Ayrıca bkz. M. J. Mellink, "Anatolian and the Foreign Relation of the Tarsus in the Early Bronze Age", *Anatolian and the Ancient Near East: Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, (Eds: K. Emre vd), Ankara, 1989, s. 319-331; H. Goldman-J. Garstang, "A Conspectus of Early Cilician Pottery", *AJA LI/4 (1947)*, 370-388. M.Ö. 2. Binde Ege Dünyası ile bu bölgenin ilişkileri konusunda bkz. C. Mee, "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium B.C.", *AS XXVIII (1978)*, S. 121-156.
- 42 F. S. Ozaner, "İskenderun Körfezi Çevresindeki Antik Yerleşim Alanlarının Jeomorfolojik Yönden Yorumu", *VIII. Arkeo.S.T. (1993)*, s. 337-345.
- 43 B. Hrouda, "Survey in der Umgebung von Sirkeli Höyük 1994", *Lighth on Top on the Black Hill: Studies Presented to Halet Çambel*, (Ed: G.Arsebük vd), İstanbul, 1998, s. 427-433; B.Hrouda, "Adana ve Çukurova'nın Eskiçağ'da Önemi", *H.Erkanal Tarafından 18.05.1999 Tarihinde Adana Arkeoloji Müzesi'nde Sunulan Konferans Metninden*, s. 3. 1970li yılların başında G. Akverdi tarafından Adana, İçel ve Hatay illerinde tarihhöncesi dönemlere ait yerleşmelerin 1/25.000lik haritalara işlenerek bir kültür envanteri çalışması yaptığı konusunda bilgiler mevcuttur. Kendisiyle de temas kurulmuş, ancak çalışmasının sonuçlarına henüz ulaşılamamıştır. Bkz. Y. Ayhan, *Çukurova Albümü I*, Adana, 1973, s. 60.
- 44 A. Erzen, *Kilikien; bis zum Ende der Perserherrschaft*, Leipzig 1940.
- 45 F. Hours-O. Aurenche vd., *Atlas des Sites du Proche Orient: (14000-5700 BP)*, Vol.I Texte, Lyon-Paris 1994.
- 46 M. Korfmann-A. Baykal-Seeher, *Anatolien in der Frühen und Mittleren Bronzezeit*, I. Bibliographie zur Frühbronzezeit, TAVO B-73/1, Wiesbaden, 1994.
- 47 S. Harmankaya-O. Tanındı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2: Neolitik*, İstanbul, 1997; S. Harmankaya-O. Tanındı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 3: Kalkolitik*, İstanbul, 1998.
- 48 Bu yazılı metinler ve-bibliyografya için bkz. H. Ertem, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara, 1973, s. 1-2.

- 1 Bu şehir isminin tüm değişik yazılışları ve bibliyografya için bkz. S. Ö. Savaş, *Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları*, İstanbul, 1998, s. 171-174.
- 2 Bu kitapta: A. Ünal, "Adana'da Kizzuwatna Krallığı: Taş Devrinden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi". S. Düşmez, "Çukurova Coğrafyasına Toplu Bir Bakış", *Görüşler (Adana Halkevi Kültür Dergisi)* 52 (1943) s. 4; N. Kum, "Çukurova'da Tarih, Arkeoloji ve Folklor Tetkikleri", *Görüşler (Adana Halkevi Kültür Dergisi)* 6/55 (1944) s. 9.
- 3 R. O. Arık, "1942'de Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor", *Bellbeten VIII/ 30 (1944)*, s. 363-365.
- 4 M. V. Seton-Williams, "Cilician Survey", *AS IV (1954)*, s. 148.
- 5 M. H. Altay, *Adım Adım Çukurova*, Adana, 1965, s. 7.
- 6 O. Arslan-A. Bediz, *Adana İli Sınırları İçerisinde Yeralan Tesbiti ve Tescilli Yapılmış Olan Höyük ve Kaleler*, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nde Sunulmuş, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri, Adana, 1999, s. 1-2.
- 7 A. Ünal, a.y.
- 8 A. Ünal, a.y.; J Garstang- O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London, 1959, s. 61.
- 9 Ayrıca M. V. Seton-Williams, yerleşmenin Kalkolitik-Demir Çağı arasındaki dönemlerde iskân gördüğünü söylemektedir. Bkz. M. V. Seton-Williams, *a.g.e.*, s.171-172; A. R. Yalman tarafından Velican Höyükten toplanan seramiklerin Neolitik karakter gösterdikleri ve bu malzemelerin Adana Arkeoloji Müzesi'nde olduğu bildirilmektedir. Bkz. F. Hours-O. Aurenche vd., *a.g.e.*, S. 357 ve S. Harmankaya-O. Tanındı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2: Neolitik*, İstanbul, 1997, Velican.
- 10 Bkz. T. Gök-F. D. Oral vd., *Adana Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu*, Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Tarafından Seyhan Belediyesi İçin Hazırlanmış, Adana, 1996, s. 6 vd. Höyüğün arkeolojik karakterinin dışında, höyük üzerinde 1998 yılındaki üzücü Adana depreminin sonra ayakta kalabilen günümüz yapılarıyla birlikte Beylikler Dönemi, Cumhuriyetin ilk yıllarına ait 60'tan fazla da tescilli yapı mevcuttur.
- 11 K. S. Girginer, "ÇÜ. Arkeoloji Bölümü'nün Tepebağ Kazısı Projesi'ne Büyük Destek: Tepebağ Arkeolojik Kazısı Projesi Paneli Sonuç Bildirgesi ve Öneriler", *18 Aralık 1999 Tarihli Basın Bildirisi*, Adana.
- 12 Bu titiz ve özverili çalışmayı gerçekleştiren, Fotoğraf 6'yı hazırlayan Hrt. Müh. Bekir Koç'a; Şekil 3'ü yayın için hazırlayan Arkeolog Faris Demir'e candan teşekkür ederim.
- 13 Bu konudaki yardımlarından dolayı, Şehir Plancısı Tevfik Yıldırım'a teşekkür ederim. Tepebağ Mahallesi'nin adı ilk defa 1547 tahririnde geçer ve daha önceki adının ise, Kasarcılar olduğu sanılmaktadır. Bkz. F. D. Oral, *XVI.Yüzyılda Adana Kentinin Fiziksel Yapısı*, Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 1996, s. 52.
- 14 A. Ünal da aynı konuya dikkat çekmiş, Taşucu'ndaki Sırtlanini mağaralarının (şu anda foseptik olarak kullanılıyor) bu bölgede de Paleolitik kültürlerin varlığını kanıtladığını belirtmiştir. Bkz. A. Ünal. a.y.; I. K. Kökten, "Tarsus-Antalya Arası Sahil Şeriti Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *TAD VIII-2 (1958)*, s. 10-16. Ayrıca bkz. B. Hrouda, "Adana ve Çukurova'nın Eskiçağ'da Önemi", *H. Erkanal Tarafından 18.05.1999 Tarihinde Adana Arkeoloji Müzesi'nde Sunulan Konferans Metninden*, s. 4.
- 15 N. Kum, "Saimbeyli Bölgesinde Tarihi Eserler II; Komana-Şar Taşınması", *Görüşler (Adana Halkevi Kültür Dergisi)* 8/82-83 (1945) s. 22.

- 65 A. Ünal, "Eskiçağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığının Siyasi Tarihi", *Çukurova Üniversitesi Arkeoloji Konferansları I*, (Ed: K. S. Girginer), Baskıda.
- 66 S. Göney, *Adana Ovaları I*, İstanbul, 1976, s. 17, Hrt. I-2.
- 67 S. Alpan, "Adana Coğrafyasına Bir Bakış, Akarsular ve Rejimleri", *Görüşler (Adana Halkevi Kültür Dergisi)* 6/ 54 (1943) s. 3.
- 68 Bu kitapta: A. Ünal, "Adana'da Kizzuwatna Krallığı: Taş Devrinden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi"; A. Ünal, *Hititler- Etiler ve Anadolu Uygurlıkları*, İstanbul, 1999, s. 43.
- 69 Bu konuda bize bilgi veren, ulaşamadığımız kaynakları gönderen Prof. Dr. M. Mellink'e ve Yard. Doç. Dr. Aslı Özyar'a; yine kaynak temini için Prof. Dr. Ahmet Ünal'a candan teşekkür ederim. Bu eserle ilgili bkz. H. E. Winlock, "An Egyptian Statuette from Asia Minor", *BMMA XVI/9 (1921)*, s. 208-210; E. W. Barber, *Women's Work: The First 20000 Years, Women, Cloth and Society in Early Times*, New York- London, 1994, s.202-203, Şek. 8. 6 (sol); W. S. Smith, *Interconnection in the Near East*, New Haven, 1965, s.14. Ayrıca bkz. J. Baines- J. Malek, *Eski Mısır*, (Çev: Z. Aruoba-O. Aruoba), İstanbul, 1986, s. 5,32 ve 36; P. A. Clayton, *Chronicle of the Pharaohs, The Reign-by-Reign Record of the Rulers and Dynasties of Ancient Egypt*, London, 1994, s. 84-89.
- 70 Günümüzde de Önasya'yı çevre bölgelere bağlayan en önemli geçitler Anadolu'nun içindeki yaylalardan Adana Ovaları'na doğru iner. Bu konu özellikle M.Ö. 2. Binde büyük önem arz etmiştir. Bkz. A. Goetze, *Kulturgeschichte Kleinasien*, München, 1957, s. 72-79; K. Bittel, *Grundzuge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasien*, Tübingen, 1950, s. 65; S. Göney, *a.g.e.*, s.69-70. Dolayısıyla da, bölgedeki höyüklerde sistemli kazıların başlaması ile M.Ö. 2. Binde Adana Ovalarının, özellikle de Çukurova'nın tarihte oynadığı rol daha iyi anlaşılacaktır.
- 71 K. S. Girginer, "Adana-Tepebağ Höyük'teki Mısırlı; Adana, Amerika'ya Kaçırılan Mısır Heykelini İstiyor", 18 Haziran 2000 tarihli Basın Bildirisi, Adana.